

prilog metodama za utvrđivanje kvaliteta naselja - grafička metoda

zrinka rudež

institut za arhitekturu,
urbanizam i prostorno
planiranje arhitektonskog
fakulteta u sarajevu,
sarajevo, jugoslavija

Autor izlaže način na koji se mogu ustanoviti različitosti naselja na nekom području. Prihvatajući administrativno date teritorijalne obuhvate, unutar njih razvrstava naselja po statističkoj klasifikaciji. Broj stanovnika (jedan indikator) korelira s aktivnošću stanovništva (drugi indikator) po djelatnostima. Djelatnosti promatra kao A (primarne djelatnosti stanovništva — za poljoprivredno stanovništvo) i B (sekundarne + tercijarne + kvartarne djelatnosti stanovništva — za nepoljoprivredno stanovništvo). Grafički ih dovodi u korelaciju i verificira polaznu tvrdnju o postojanju pet tipova naselja: za $A > B$ — klasično selo, za $A < B$, $A \cong B$ — mješovito selo, za $A > B$ — optimalno selo za date uvjete prostora, za $A < B$, $A \cong B$ — mješovito gradsko naselje (od mješovitog sela se razlikuje zbog veće razlike između A i B, radi veće količine koncentracije ljudi i aktivnosti), i za $A < B$ — grad (razlika između A i B je tako drastična da nema dileme da se radi o gradu). Naime, odnos krive A i krive B pokazuje eksplicitno pet kvalitetno različitih intervala veličinskih klasa naselja, unutar kojih je poimenično moguće ustanoviti naselja koja ih čine. Na taj način se jasno dobija i globalna mreža naselja, kao i stupanj i razlog transformiranosti naselja nekog područja.

primljeno listopada 1981.

107 članci

naselja kao okviri ljudskih aktivnosti u prostoru i kratki pregled njihovog definiranja i klasificiranja

—> Sve su ljudske aktivnosti u prostoru prvobitno bile kanalizirane dominantnim djelovanjem prirodnih faktora u danom prostoru. »Uskoro«, međutim, njima se pridružuju od čovjeka stvoreni društveni, ekonomski, pravni faktori, koji udruženi s prirodnima stvaraju ne samo jednostavni zbir uticaja koji usmjeravaju ljudsko djelovanje u prostoru i vremenu. Rezultat tog uzročno-posljedičnog procesa jesu koncentriranja ljudi i djelatnosti u prostoru, tj. nastanak aglomeracija raznih vrsta kao okvira aktivnog života ljudi. Aglomeriranje raznih ljudi i raznih djelatnosti na različitim mjestima rezultiralo je različitošću tih aglomeracija (koje je uobičajeno zvati naseljima) po veličini, po sastavu stanovništva, po vrsti njihove

aktivnosti, po privrednoj i društvenoj opredjeljenosti, po strukturi naselja. Istorijski razvoj njihov samo je potencirao te razlike, i iskristalizirao ih (i u danas važeća dva vida naseljavanja prostora) u tzv. »samostalna« i »nesamostalna naselja«, tj. naselja unekoliko dovoljna sama sebi i naselja komplementarna nekim drugima, drugačijima od sebe. S vremenom se taj pojednostavljeni odnos mijenjao, multiplicirao, usložio klasnom društvenom podjelom rada, a to je imalo za posljedicu sve veću i veću diferencijaciju najprije ljudi po specijalnostima djelovanja a zatim i po važnosti/produktivnosti (djelotvornosti) samih djelatnosti kojima su se bavili pojedinci i grupe. Logika klasnih društava da produktivnije djelatnosti pripadaju povlaštenoj klasi (koja se izborila za taj status), također je podrazumijevala i prostorni izraz te klasne diferencijacije ljudi i djelatnosti. Pregrupiranje nastaje najprije unutar poljoprivrede kao primarne djelatnosti — na zemljoradnju i stočarstvo, a zatim na bavljenje poljoprivrednim i nepoljoprivrednim djelatnostima. To se odrazilo upravo u klasnom izrazu nastavanja prostora — tj. na dva tipa naselja, gradu — simbolu moći, vlasti i razmjene dobara, i selu — proizvođaču hrane.

Međutim, iako su o ta dva tipa naselja ljudi imali dvije potpuno različite mentalne slike, ni do danas nisu uspjeli definirati ni jedan od njih na zadovoljavajući način. Naime, mnoge nauke i naučne discipline, baveći se naseljem kao predmetom svog istraživanja, pokušale su definirati naselje, selo, grad. Općenito se može reći neuspješno. (Npr. lingvistički kriterijumi polaze od logičkog i gramatičkog razlikovanja riječi selo, grad, i od načina na koji je svaka od njih nastala. Pravni kriterijumi, slično istorijskim, baziraju se isključivo na pravnim aktima proglašenja/neproglāšenja naselja gradskim. Urbanistički kriterijum bazira se na izgledu i organizaciji prostora i djelatnosti u naselju. Statistički kriterijum kao osnov razlike grada i sela uzima prvenstveno broj stanovnika u naselju.) Istraživači su, svjesni nedostatka kriterija kojima su ocjenjivali obilježja naselja, pokušavali kombinirati kriterijume, kako one pojedinačne, tako i one iskustvene. Pri tome su najčešće kombinirani broj stanovnika s vrstom njihove aktivnosti. Tako se pokušalo klasificirati uglavnom u dva spomenuta tipa, bez osobite potrebe i želje za većim uronjavanjem u njihove osobine i za traženjem načina za prevladavanje tih suprotnosti.

Slično je i s definicijama naselja i tipova naselja. Svaka uža sektorska specijalnost pokušala je u svojoj domeni dati opis naselja (tipa naselja). Time su te definicije bile **a priori** osuđene »na propast«, jer su tumačile i opisivale mnogoznačne pojave previše specijalizirano. Kako se radilo o pitanju velike teorijske i praktične važnosti došlo je do kompromisa, tj. do definicije koju je svaka od nauka prihvatila zbog praktičnosti i operativnosti, ali svjesna njihove nesavršenosti.¹⁾

1) Tako je npr. zvanična statistička definicija naselja da je »... naselje antropogeografska teritorijalna jedinica posebnog imena (bez obzira na broj kuća).« (usp. **Popis stanovništva i stanova 1971. Beograd 1973.**) ili, »U geografskom smislu naselje je svaki trajni ili sezonski oblik ljudske nastanjenosti na izgrađenom i povezanom prostoru bez obzira na broj stanovnika.« »U pravnom smislu reči naseljem se smatra samo ona vrsta mesta koja su uvršćena u registar naselja koji ima odgovarajući pravni značaj.« (Usp. **Politička enciklopedija. Beograd, Savremena administracija, 1975.**)

Ipak, mnogi su se istraživači složili da je, uzevši u obzir sve osobine naselja broj stanovnika ona osobina koja najviše govori o njegovoj vrsti, tipu i kvalitetu (bez obzira na kvantitativnosti), jer u sebi sublimira niz podataka koji se podrazumijevaju kao kvalitet. I tako se ta karakteristika najčešće uzimala kao baza za razgraničavanje kvaliteta naselja.

Razvoj naselja, međutim, tekao je i dalje najčešće stihijski, kao odraz i baštinjenih i novonastalih uvjeta društvene podjele rada i sredstava za proizvodnju. Istraživači naselja pak uvijek su išli jedan korak iz tog razvoja, spremni da samo opišu zatečeno stanje, ali nemoćni da pojavu shvate u mjeri koja će im omogućiti da ovladaju njome. I tako se desilo da smo baštinu klasnih društava, selo i grad, prihvatili bez razmišljanja o posljedicama i neplanski je pustili da se razvija. Pri tome je nova podjela sredstava za proizvodnju, bazirana na ukidanju klasa (iako nije prodrla potpuno u sve strukture društva na selu i u potpunosti je samoupravljački oživjela), ipak urodila zamecima novih pojava, pa ako ne tipovima, a onda podtipovima naselja.

Međutim, naša je istraživačka praksa zakazala, nudeći za kvalitativno nove prilike stare/nemodificirane, krute i za našu društvenu situaciju neprihvatljive kriterijume za definiciju naselja. Pri tome su prednjačila istraživačka bavljenja gradom, dok su istraživanja sela uglavnom bila dosta rijetka i sektorska, i takva da su selo uglavnom promatrala kao pandan gradu, svom dalekom idealu. Nasuprot tome, u stvarnosti je došlo do spontane hijerarhijske raspodjele funkcija u prostoru, koje služe za zadovoljavanje ljudskih potreba, i to tako da su se sekundarne, lokalne funkcije²⁾ pojavile i u naseljima koja (po ustaljenom načinu klasificiranja) ne smatramo gradovima. Došlo je do brisanja i tradicionalne uloge sela, odnosno do njegove nadgradnje, ali ne u smislu njegova razvitka prema gradu kao dalekom idealu. Tako je nastala situacija koja je zahtijevala potpuniji tretman svih naselja u mreži i potrebu planskog ovlađavanja njome.

utvrđivanje kvaliteta naselja

Kako je rečeno, razvoj je naselja mnogoznačnošću vrsta i podvrsta demantirao staru »klasifikacijsku« praksu istraživanja kvalitativnih razlika između naselja, koja je priznavala samo aksiomsku suprotnost selo-grad, indirektno tvrdeći da treće nije dano, nego da je, ukoliko postoji, samo kompromis navedene alternative. Otuda mu i ime — »mješovito« naselje. Takva razmišljanja, može se reći, prihvatila je većina službenih klasifikacija, ne uzimajući u obzir druge dopune do kojih se došlo istraživanjima. Iz mnoštva zapaženih klasifikacija naselja i pokušaja stvaranja kriterija za ocjenu i mjerenje njegovih kvaliteta³⁾ posebno se izdvaja ona M. Macure,

2) Tako ih definira Boesler. (Milan Vresk: *Osnove urbane geografije*. Zagreb 1977.)

3) U nas pak najviše se ističu one koje su dali dr Jovan Cvijić i Igor Vrišer. Za SR BiH postoji uredba koja pravno-administrativno naselja sa više od 2 000 stanovnika stavlja na položaj posebne kategorije.

koju su prihvatile i službene statistike. U toj klasifikaciji uvažavaju se dva kriterijuma za razlikovanje kvaliteta naselja — broj stanovnika (veličina naselja) i ekonomski sastav stanovništva. Macurina metoda bila je jednostavna i univerzalna, i takva je uprkos nedostacima o kojima je i sam autor govorio,⁴⁾ opće prihvaćena u planerskoj praksi. Međutim, njena (kao i ostalih metoda) šematiziranost, krutost i uprkos svemu nedovoljna jednostavnost, te nedovoljno kritičko prihvatanje pojmova i termina (selo, grad — koje je trebalo prije upotrebe preispitati), pričinjavala je poteškoće u planerskoj praksi.

Stoga, imajući u vidu sve prije rečeno, ostaje da se objasni nova metoda koja izgleda da po svojim dobrim osobinama nadilazi mane drugih. Predmet proučavanja jest, kao što je rečeno, naselje. Objasnjeno je kakvi problemi nastaju kad je u pitanju definiranje naselja. Administrativno-teritorijalne podjele prostora uglavnom sažimaju više samostalnih naselja u jednu aglomeraciju sa određenim imenom. Time vrlo često dolazi do stvaranja pogrešne predodžbe o naseljavanju u prostoru. Osim toga, česte izmjene tako ustanovljenih teritorijalnih jedinica obično stvaraju poteškoću svakom ozbiljnom istraživaču, ukoliko on nastoji pratiti pojave u prostoru i vremenu. S tih razloga pravilnije je uzeti kao bazu istraživanja tzv. samostalno naselje, koje je i baza statističkih istraživanja.⁵⁾

U ovom istraživanju pokušalo se poći od statističkih kriterijuma za određenje kvaliteta naselja — od veličine naselja i ekonomskog sastava stanovništva u njima. Zauzet je stav da je veličina naselja kriterijum koji se može smatrati mjerom naselja (jer ni jedan drugi podatak, kako je rečeno, nije kadar pružiti potpuniju sliku i informaciju o naselju, usprkos svojoj kvantitativnosti). (Naime, poznato je da postoji veća mogućnost nastanka novog kvaliteta iz veće koncentracije nekih elemenata nego iz manje. To se pogotovu odnosi na koncentraciju ljudi — pokretačkom snagom razvoja neke aglomeracije postaje kvalitet rođen iz veće koncentracije različitih ljudi različitih shvatanja.) Pri tome je također smatrano da su sve ljudske aglomeracije određene veličine (po broju stanovnika) približno sličnih osobina. Stoga je prihvaćena zvanična statistička klasifikacija naselja po veličinskim klasama,⁶⁾ kako bi se izbjegle eventualne proizvoljnosti pri ustanovljavanju vlastitih veličinskih klasa naselja.

Prema tome, uz pretpostavku da su naselja određene veličine (određenog broja stanovnika) najbližnja drugim naseljima te veličine, veličinska klasa uzeta je kao indikator kvaliteta naselja. Za drugi indikator uzeta je vrsta aktivnosti stanovništva u naselju. Naime, svima je poznato da stanovništvo sela prvenstveno živi od poljoprivrede, a stanovništvo grada od nepoljoprivrede. Također je poznato da nagli suvremeni razvitak industrije, nauke i tehnike, pogotovu saobraćaja, opredjeljuje stanovništvo u naseljima svih tipova prema djelatnostima od kojih će živjeti. Tim revolucionar-

4) Usp. **Popis stanovništva i stanova 1971.** Beograd, SZS, 1973; Miloš Macura: »Kriterijumi za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva.« *Statistička revija*, 1954, br. 3—4.

5) **Popis stanovništva i stanova 1971.** Beograd, SZS, 1973.

6) **Statistički bilten 864.** Beograd, SZS.

nim djelovanjem industrije došlo je do procesa deagrarizacije stanovništva, do masovnog napuštanja poljoprivrede kao djelatnosti bazne za život, i u krajnjoj instanci, do napuštanja ustaljenog načina seoskog života i sela kao okvira življenja. U krajnjoj instanci došlo je do strahovitog pritiska na gradove — do urbane eksplozije.

Međutim, glavnina deagrarizacije ipak nije rezultirala seljenjem te vrste stanovništva iz sela nego velikim dnevnim i sezonskim migracijama stanovništva iz sela u grad, potenciranom i podržanom sve boljom razvijenosti cestovnih mreža. Neagrarni prihodi seoskog stanovništva koje se bavi i nepoljoprivredom ubrzali su stvaranje nove atmosfere na selu, odnosno metamorfozu sela. Taj novi tip seoskih stanovnika stvorio je i nove potrebe, a nove potrebe stvorile su nove funkcije (rjeđe) i nove načine za zadovoljavanje tih novih potreba. To je dovelo do spontane disperzije i decentralizacije mnogih funkcija i njihova lociranja na selu, do podizanja nivoa življenja na selu, do postepenog brisanja konkurentskih suprotnosti sela i grada. Deagrarizirano stanovništvo stvara postepeno nov kvalitet tog naselja, a zastupljenost tog stanovništva određuje stupanj i podvrstu tog kvaliteta.

objašnjenje metode

Kombiniranjem ova dva indikatora (veličinskih klasa naselja, tj. broja stanovnika, sa vrstom djelatnosti kojima se stanovništvo bavi) željelo se pronaći tipove naselja koji se u njima nalaze, ustanoviti njihov kvalitet, centralitet, promjenu u mreži naselja i njegovoj atmosferi. Koreliranje indikatora vršeno je grafički, i pri tome naselja i stanovništvo u njima nisu tretirana samostalno. Oba indikatora time su (preko veličinskih klasa) dana sublimirano i uopćeno po nivoima. Na taj se način kanila izbjeći greška uopćavanja rezultata, smatrajući manjom greškom uopćavanje na »prvoj stepenici« (tj. razvrstavanje po veličinskim klasama naselja) od uopćavanja osobina indikatora.

Grafička korelacija koncentracije stanovništva i koncentracije njegovih aktivnosti po veličinskim klasama naselja, čini se, dala je vrlo eksplicitno:

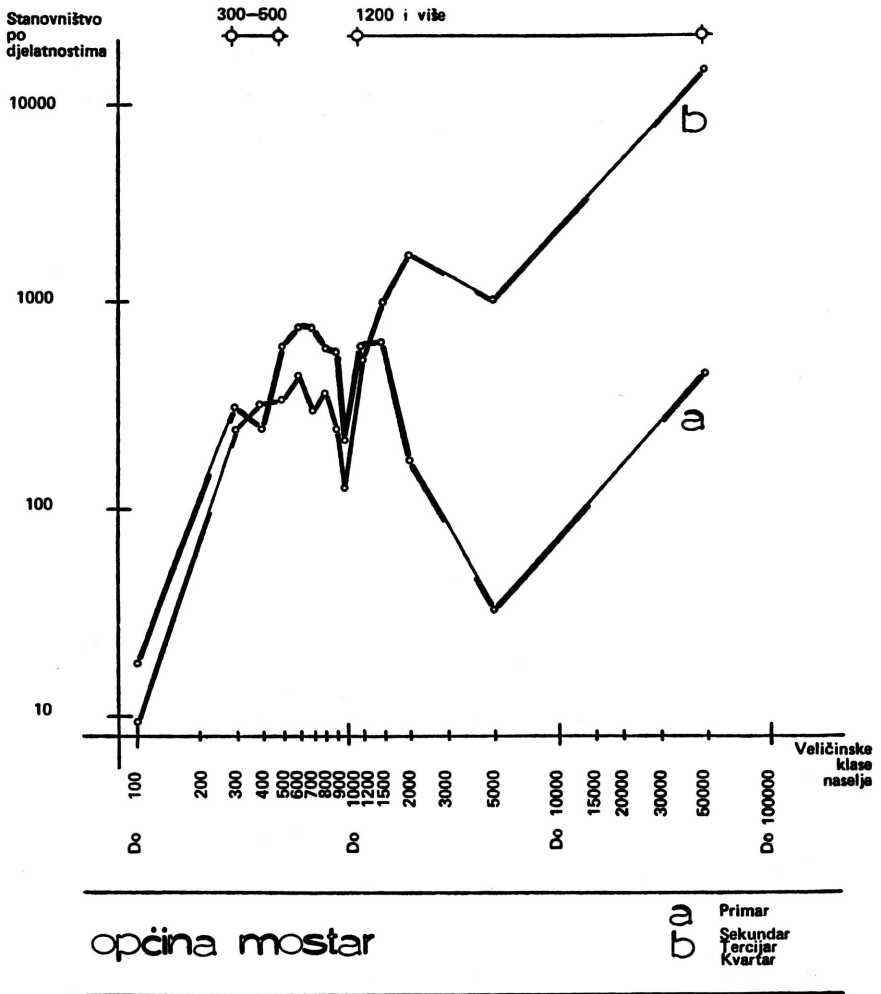
- finije razgraničenje tipova naselja,
- praćenje formiranja tipova i podtipova naselja (odnosno praćenje stupnja deagrariziranosti stanovništva),
- mogućnost ustanovljavanja intervala raznih nivoa centraliteta (što omogućava daljnje lako identificiranje naselja poimenično).

Postupak se provodi za neki konkretan prostor obično administrativno-pravno reguliran/ograničen. Uzimaju se u obzir njegove specifičnosti koje se nužno odražavaju u interesantnim intervalima, odnosno kvalitetima, tipovima naselja.

Cijeli se postupak ukazuje grafički u logaritamskom mjerilu. (Prva istraživanja rađena su u normalnom mjerilu, međutim razlozi koji će biti navedeni prevagnuli su u opredjeljenju za logaritamsko mjerilo.)

Navedeni indikatori nisu tretirani globalno nego su dijeljeni finije. Budući da su prethodno objašnjeni indikatori, odnosno varijable koje se koreliraju, ostaje da se objasni (nagoviješteni) postupak rada.

zrnka rudež 112 prilog metodama za utvrđivanje kvaliteta naselja

Pretpostavljeno je da naselja bivaju objašnjena po svojoj kvaliteti prema vrsti aktivnosti svog stanovništva. Kao aksiom uzeta je činjenica da su poljoprivredne i nepoljoprivredne aktivnosti stanovništva uzrokom određenog načina života tog stanovništva, te samim tim i tipa naselja u kojemu ono živi. Prema tome tvrdilo se da odnos:

A — primarne djelatnosti stanovništva (poljoprivredno stanovništvo) i

B — sekundarne + tercijarne + kvartarne (nepoljoprivredno stanovništvo)

indicira postojanje vrsta naselja u promatranom području. Tvrdnja je, prema tome, da je slučaj kada je $A > B$ = seosko naselje, da je slučaj kada je $A < B$ i $A \approx B$ uslovno rečeno »mješovito« i gradsko naselje. Pri tome nema veličinskih ograničenja — sve nabrojene mogućnosti mogu se slobodno pojavljivati u svim veličinskim intervalima.

Da bi se provjerila tačnost tvrdnje krenulo se na odabiranje postupka za njeno potvrđivanje. Smatrano je da će grafičko prikazivanje pri tome biti najefikasnije. Prvi pokušaji proizvođeni su na dijagramu normalnog mjerila, s obzirom da je dijapazon veličinskih klasa promatranog područja bio prilično mali (do 2000 stanovnika). Međutim dalji rad, pogotovu dalje provjere, uvjerali su u potrebu prihvatanja logaritamskog mjerila. Dva su razloga bila za to. Prvi ali ne i glavni razlog bio je da su sva istraživanja vezana za problematiku naselja, gradova, stanovništva uglavnom predstavljena logaritamskim mjerilom. Drugi, važniji, bio je da logaritamsko mjerilo pruža mogućnost sažimanja promatrane pojave sa nivoa geometrijskog prikazivanja na nivo pravca zakonitosti. Osim toga, time se dobiva bolja preglednost promatrane pojave.

Postupak se naime sastoji u tome da se analiziraju odnosi dvije krivulje, krivulje A i B, i kako je rečeno u pretpostavci, utvrde intervali i mjesta u/na kojima se njihov odnos mijenja. Dani intervali po pretpostavci predstavljaju razne kvalitete naselja. Stoga uz osnovnu hipotezu istraživanja ove metode pripada i jedna druga, a ta je da u slučajevima kada je $A > B$ imamo tipove klasično selo i optimalno selo za dane uvjete prostora, u slučajevima kada je $A < B$ mješovito selo, mješovito gradsko naselje, grad. Pri tome je:

— **klasično selo** — naselje sa ekstenzivnom poljoprivrednom proizvodnjom, naselje koje troši onoliko koliko proizvede, koje je relativno izolirano i samostalno, koje smo naučili poistovjeđivati sa našom mentalnom slikom o seoskom načinu života;

— **mješovito selo** — naselje sa dominantnom poljoprivrednom proizvodnjom kao bazom cjelokupnog života ali u koje snažno prodiru i nepoljoprivredne djelatnosti da bi se sve ravnopravnije nosile sa poljoprivrednom bazom u cjelokupnom životu naselja;

— **optimalno selo za dane uvjete prostora** — naselje koje ima razvijenu visokointenzivnu poljoprivrednu proizvodnju kao bazu cijelog života i u kojemu je stoga visok i društveni i individualni standard stanovnika. Pri tome to selo teži daljnjem razvijanju poljoprivrede kao bazne djelatnosti svog postojanja a ne gradu kao svom dalekom i nedostižnom idealu;

— **mješovito gradsko naselje** — ono u kojemu dominiraju nepoljoprivredne djelatnosti kao baza života, ali su evidentne i znatne poljoprivredne aktivnosti, naselje koje je na pragu (postanka) grada;

— **grad** — naselje sa dominirajućim nepoljoprivrednim aktivnostima stanovništva, sa značajnim centralitetom i dominantnim privlačnim djelovanjem u širem prostoru.

Nazivi ovih pet tipova naselja zasigurno nisu najsretnije odabrani, međutim u nevelikom izboru mogućih učinili su se ipak najprikladnijima. Pri tome ostaje obaveza da se o njima još razmisli te da se odaberu logičniji i jednostavniji termini.

osobine metode

Provjera metode i prvi rezultati njome postignuti u nekim neobjavljenim radovima dali su sliku njezinih mogućnosti i njezinih osobina. Pri tome je utvrđivanje osobina bilo isključivo vezano za slučajeve na kojima je ta metoda testirana.

Na osnovu toga može se o metodi reći slijedeće:

- Vrlo je efikasna i eksplicitna u ekstremnim slučajevima, tj. na teritorijima/područjima vrlo velike i vrlo male (relativne) razvijenosti (privrede). U ostalim, srednjim slučajevima, nije izrazito eksplicitna. Naime, za dobivanje podataka potrebna je veća vještina i pažljivije promatranje pri očitovanju.
- Međutim, bez obzira na to o kojemu se području radi, i o kojemu stupnju njegove razvijenosti, jasna su u razgraničavanju dva kvaliteta naselja — gradsko i mješovito gradsko naselje.
- Jasnost razgraničavanja seoskog i mješovitog seoskog naselja ovisi međutim o danim specifičnostima prostora. Naime, ako je prostor na koji se primjenjuje metoda takvih osobina da se jasno gradiiraju naselja, tada će se te gradacije jasno izraziti i na dijagramu.

Ono što smo kao planeri htjeli — hijerarhijski kontinuitet kvaliteta naselja vidljiv na dijagramu, nismo dobili. (To znači da nema kontinuiranog slijeda »klasično selo — optimalno selo za dane uvjete prostora — mješovito selo — mješovito gradsko naselje — grad«, slijeva nadesno, ni grafički, ni procentualno. Dosadašnje klasifikacije naselja utjecale su na takvo naše očekivanje, jer su sve one davale takav kontinuitet i u svijesti stvarale mentalnu sliku kontinuiteta koji je zapravo sasvim umjetna konstrukcija.) Međutim, o kontinuitetu kvaliteta naselja može se govoriti, ali samo ukoliko se on shvati prostorno a ne tako da se može očekivati kako će jedan oblik naselja uvijek prelaziti u drugi, a drugi u treći itd. (Svaka je takva kontinuiranost robovanje šemi i neadekvatna danoj situaciji.)

Prostorna kontinuiranost tipova/kvaliteta naselja u ovom slučaju znači da će se metamorfoze/transformacije klasičnog sela desiti prije uz prometne pravce, industrijske komplekse, rudokope, blize gradove itd. U tom smislu metoda daje rezultate, i u krajnjoj instanci reagira interesantnim intervalima koji svojim (uslovno shvaćenim) diskontinuitetom upućuju na pravi prostorni kontinuitet. Rečeno je već da metoda izražava preko intervala (nastalih promjenom odnosa A i B), pet tipova/kvaliteta naselja:

- klasično selo ($A > B$)
- mješovito selo ($A < B$, $A \cong B$)
- optimalno selo za dane uvjete prostora ($A > B$)
- mješovito gradsko naselje ($A < B$, $A \cong B$) — (Razlikuje se od mješovitog sela jer je veća koncentracija ljudi i aktivnosti, a od grada jer je odnos A i B premali da bi se radilo o gradu.)
- grad ($A < B$) — (Odnos je tako izrazit da se A sve više približava jedinici, a B postiže drastično najveću vrijednost.)

Pri tome veličinske granice vrsta naselja nisu uvijek iste nego ovisе o danim uvjetima prostora. Time se dobivaju grafički, za svaki slučaj adekvatno prilici, »mjesta« unutar kojih se nalaze naselja istih kvaliteta, odnosno mogu se ustanoviti čvorovi u mreži naselja danih prostora. i to poimenično.

Prednost je ove metode (iako je grafička, pa stoga za mnoge spora i nespretna, vezana za vještinu očitovanja dijagrama) što za razliku od statističkih metoda vrlo zorno prikazuje ono što se želi saznati — vrste naselja u mreži naselja nekog područja, uobzirujući pri tome njegove specifičnosti. Iz toga proizlazi i zaključak da se te metode ne mogu ni uspoređivati, jer statistika nudi univerzalne vrijednosti za sve teritorije, a ova obuhvat vrijednosti mijenja ovisno o obuhvatu primjene i njezinih prostornih specifičnosti.

Nadovezujući se na prethodnu konstataciju može se reći da ova metoda ima *conditio sine qua non* — prostorni obuhvat, koji iziskuje prethodno sistematiziranje naselja, pa tek nakon toga nudi rješenja kvaliteta. Prema tome, statističkoj metodi univerzalnog važenja nudi pandan — specifičnost važenja, i za razliku od statističke koja daje grubu, šematiziranu podjelu, ova metoda prikazuje finija razgraničenja kvaliteta naselja.

Cjelokupni rad i funkcioniranje postupka svodi se na »traženje« deagrariziranog stanovništva po veličinskim klasama naselja.

Ova metoda daje intervale novih kvaliteta naselja, što je samo prvi korak u upoznavanju osobina mreže naselja nekog područja. Dobiveni intervali treba da budu poticaj za daljnja istraživanja u raznim naukama i strukama (ekonomiji, agroekonomiji, prostornom planiranju, arhitekturi, urbanistici, sociologiji, geografiji), kako bi se multidisciplinarno definirali tipovi naselja koja sadrže.

Bitna osobina metode jest, usprkos tome što je grafička, da brzo i jasno izražava tipove naselja. Naime, ne samo da je sam njen postupak utvrđivanja tipova naselja brz nego za ta utvrđivanja ne zahtijeva nikakva dodatna istraživanja, nego koristi statističke podatke.

Važna osobina ove metode jest što ona ne nudi unaprijed dane obrasce po kojima donosi sud i ne oslanja se na njihovu neprikošnost. (Npr. ne isključuje mogućnost pojave »mješovitog« u naselju do 300 stanovnika, niti bilo koje vrste naselja za bilo koju veličinsku klasu naselja, kako je to evidentno u statističkoj metodi M. Macure. To se potvrdilo u primjerima na kojim je primijenjena i provjerena.) Cijeli postupak pretpostavlja upoređivanje osobina unutar samog promatranog prostornog obuhvata, a ne prema nekom apsolutnom obrascu.

ilustracija metode

Za ilustraciju ovih navoda dan je primjer općine Mostar, zato što je od svih ostalih promatranih primjera ona najilustrativnija.⁷⁾ U toj općini nisu zastupljene sve veličinske klase naselja (nedostaju od 200—300 od 3000—5000 stanovnika).

7) Posmatrane su općine Bihać, Bijeljina, Brčko, Doboј, Mostar, Prijedor, Tuzla.

Jasna je prilično izražena deagrarizacija stanovništva (sa jasnom tendencijom rasta). Intervali/tačke promjene odnosa A i B pokazuju pet tipova naselja:

- klasično selo do 300 stanovnika
- mješovito selo od 300—500 stanovnika
- optimalno selo za dane uvjete prostora od 500—1200 stanovnika
- mješovito gradsko naselje od 1000 — 50000 stanovnika
- grad više od 50 000 stanovnika

Tako dobiveni intervali istih kvaliteta naselja mogu se za dalje istraživanje poimenično provjeriti po naseljima i njihovim osobinama u tabeli koja slijedi dijagram. U tabeli se klasificira aktivno stanovništvo naselja po veličinskim klasama naselja, tako da je

Veličinske klase naselja	Naselja	Djelatnosti stanovništva				
		I	II	III	IV	II + III + IV
0—99	1. Sovići	18	3	1	1	5
	UKUPNO	18	3	1	1	
100—199						
200—299	2. Dobroč	48	3	3	5	
	3. Gornji Jasenjani	84	13	12	4	
	4. Kremenac	14	9	21	4	
	5. Kosor	31	17	9	—	
	6. Podgorje	46	15	6	4	
	7. Selište	39	8	12	2	
	8. Žitomislíci	26	34	17	2	
	9. Banj dol	22	11	8	1	
	10. Donji Jasenjani	17	22	12	3	
	UKUPNO	372	132	100	25	257
300—399	11. Čula	42	15	18	3	S
	12. Miljkovići	48	35	16	4	M
	13. Pijesci	128	23	26	4	S
	14. Vojno	32	33	32	3	M
	UKUPNO	250	106	192	39	337
400—499	15. Bačevići	24	53	62	5	M
	16. Kamena	165	5	3	3	S
	17. Krivodol	68	13	9	3	S
	18. Ravni	174	20	5	3	S
	19. Slipčevići	29	82	38	4	M
	20. Striževo	110	2	26	—	S
	21. Sretnice	58	12	13	3	S
UKUPNO	628	187	156	21	364	

Dio tabele sa prikazom jednog od interesantnih intervala/kvaliteta naselja—općina Mostar 1971.

moguće ovako ustanovljene posebno interesantne intervale nastaviti proučavati na osnovu konkretnih naselja koja se u njima nalaze, a koja su evidentirana tabelom. (Radi kratkoće i ilustrativnosti dan je samo dio tabele koja prati dijagram, a koji pokazuje jedan od interesantnih intervala.)

zaključak

Ovim prikazom htjelo se ilustrirati stupanj do kojeg se došlo radom na ovoj metodi, jer je jasno da rad na njoj nije završen. Do sada, naime, svjesno pojednostavljeno istraživanje imalo je cilj ustanoviti radi li se zaista o novoj metodi, ili samo o sinonimu postojećih, i mogu li se njome (ako se radi o novoj metodi) ustanoviti granice raznih vrsta/kvaliteta naselja, ustanovljava li se njome u grubo mreža naselja nekog područja, utvrđuje li se njome prodor transformacije naselja nekog područja. Čini se da je za nabrojane dileme/ciljeve istraživanja dobiven potvrđan odgovor. Pri tome ostaje da se pravci istraživanja multipliciraju kako bi potvrdili tu konstataciju, kako bi metodu i formalno usavršili i kako bi se uklonile uočene mane. (Naime, moguće je postići još finije razgraničenje kvaliteta naselja, a uz teoretsku potvrdu njezine valjanosti trebalo bi potražiti i one praktične.)

Uz ovo, poseban naglasak u istraživanju trebalo bi staviti i na traženje boljih termina za predložene tipove naselja.

A Contribution to Methods for Establishing the Quality of a Settlement — graphical method

Summary

The author shows a way in which to establish differences between settlements in a region. Accepting administratively given territorial encirclements, within them she classifies settlement statistically. She correlates the number of inhabitants (one indicator) with their activity (second indicator) in various fields. She considers activities as A (primary activity of the population — for the agricultural population) and B (secondary + tertiary + + quarterly activities of the population — for the non-agricultural population). Graphically she brings them into correlation and verifies the starting postulate about the existence of five types of settlement: for $A > B$ — a classical village, for $A < B$, $A \equiv B$ — a part-time village, for $A > B$ — an optimal village for the given conditions of the region, for $A < B$, $A \equiv B$ — a part-time urban settlement (differs from the part-time village in the greater difference between A and B, which results from the greater concentration of people and activities), and for $A < B$ — a town (the difference between A and B is so drastic that there is no doubt it is a town). The relationship between the A and B curves explicitly shows five qualitatively different intervals of class of settlement according to size, inside which it is possible to establish the settlements that they are comprised of. In that way a global network of settlements is also clearly obtained, and the degree and reason for the transformation of settlements in a region. ●

Приложение к методам определения качества населения — графический метод

Резюме

Автором приводится способ определения различий отмечаемых среди населения определенного района. Учитывая административно-территориальные объемы внутри которых автор размещает поселения, он использует данные статистической классификации. Число жителей (первый показатель) коррелирует с активностью населения (второй показатель) по видам его профессиональной деятельности. Деятельность принимается как признак А (первичные деятельности населения — сельскохозяйственного населения) и признак Б (второстепенные + + третичные + четвертичные деятельности населения — несельскохозяйственного населения). Коррелируя графически эти признаки автор подтверждает исходную гипотезу о существовании пяти типов населения: $A > B$ — классический тип села, $A < B$, $A = B$ — смешанный тип села, $A > B$ — оптимальный тип села в определенных условиях пространства, $A < B$, $A = B$ — смешанный тип городского поселения (отличающийся от смешанного типа села более сильными различиями отмеченными между А и Б и более повышенной концентрацией людности и активности), $A < B$ — город (различия между признаками А и Б настолько отличительны и убедительно подтверждают наличие города). Другими словами, соотношение кривой А и Б убедительно показывает пять качественно отличительных интервалов касательно размеров поселений внутри которых можно поочередно выделить характеризующие их поселения. Таким образом получается ясная картина и глобальная сеть поселений, а также степень и причины трансформации поселения в отдельном регионе. ●